

Słuchanie Warszawy, czyli dźwiękowo- -muzyczne inspiracje — w filmie Andrzeja Munka *Spacerek staromiejski* (1958) i w prozie Mirona Białoszewskiego

Małgorzata Wiśniewska

Adresat zajęć: uczniowie szkoły ponadpodstawowej.

Rodzaj zajęć: edukacja muzyczna, język polski.

Cel ogólny zajęć: Doskonalenie umiejętności porównywania różnych tekstów kultury pod kątem zapisu struktury dźwiękowej świata przedstawionego.

Cele szczegółowe:

Uczeń:

- rozwija swoją wrażliwość słuchową i wyobraźnię dźwiękową;
- odczytuje sposób wykorzystania dźwięków w różnych tekstach i rozumie ich celowość;
- poznaje realia powstańczej i powojennej Warszawy zapisane w prozie Białoszewskiego oraz dokumencie Munka;
- wskazuje zastosowane przez twórców formy i środki wyrazu artystycznego oraz próbuje określić ich funkcje.

Metody pracy: praca ze źródłami internetowymi, burza mózgów, analiza porównawcza tekstów kultury, dyskusja ukierunkowana.

Formy pracy: praca w parach/grupach.

Środki i materiały dydaktyczne: film *Spacerek staromiejski* (1958) Andrzeja Munka¹, fragmenty utworów Mirona Białoszewskiego.

Słowa kluczowe: muzyka konkretna, parajęzyk, impresja dokumentalna.

Czas: 1 godzina lekcyjna + projekcja filmu + wysłuchanie audycji radiowej (opcjonalnie).

Bibliografia: Barańczak S., *Człowiek bezbronny. O „Pamiętniku z powstania warszawskiego” Mirona Białoszewskiego* [w:] *Literatura wobec wojny i okupacji*, pod red. Głowiński M. i Sławiński J., Warszawa 1976, ss. 42–44, 302–305 ▪ Białoszewski M., *Pamiętnik z powstania warszawskiego*, Warszawa 1979 ▪ Białoszewski M., *Szumy, zlepy, ciągi*, Warszawa 1976 ▪ Bochyńska A., *Muzyczne wyzwolenie z języka? Filozoficz-*

¹ <https://ninateka.pl/film/spacerek-staromiejski-andrzej-munk>

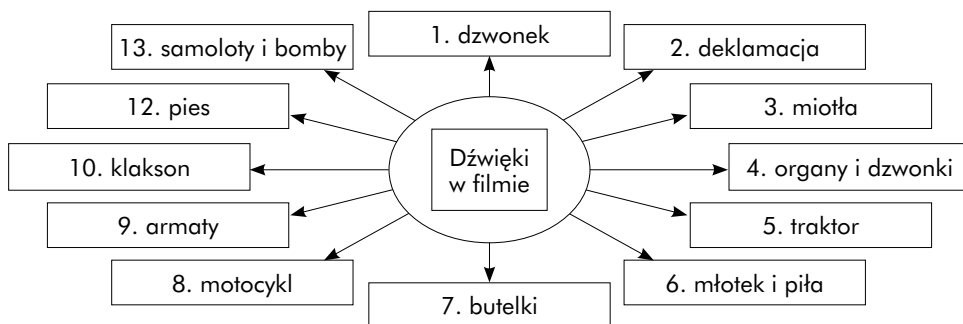
ne aspekty muzycznych inspiracji w poezji Mirona Białoszewskiego, „Folia Litteraria Polonica” 1 (15) 2012, dostępny przez: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-68547149-0a05-4134-aa72-bd29082c2e19/c/15-boch.pdf> ■ Czermińska M., *Opowiedzieć powstanie, opowiedzieć zniszczenie* [w:] *Literatura wobec wojny i okupacji*, red. Głowiński M. i Sławiński J., Wrocław 1976, ss. 277–279 ■ Hendrykowska M., *Andrzej Munk*, Warszawa 2007, ss. 42–44, 59–60, 78, 85 ■ Lubelski T., *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*, Chorzów 2009, ss. 226–227 ■ Miron Białoszewski czyta fragmenty „Pamiętnika z powstania warszawskiego”, Archiwum Polskiego Radia, odcinek 31² ■ Muzykoteka Szkolna, <http://www.muzykotekaszkolna.pl/wiedza/terminy/>

PRZYGOTOWANIE DO ZAJĘĆ:

Młodzież w domu obejrzała film Munka, przypomniała sobie wiadomości o fonetycznych środkach wyrazu i wypisała z dostępnych źródeł definicje terminu „parajęzyk”.

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

1. Nauczyciel przedstawia temat lekcji i wyjaśnia jej cel ogólny. Rozpoczyna zajęcia od przytoczenia opinii wybitnego historyka filmu Tadeusza Lubelskiego, który zaliczył *Spacerek staromiejski* do „kina eksperymentu artystycznego” i nazwał Munka „kreatorem świata”³. Nauczyciel pyta uczniów, jak rozumieją to stwierdzenie? Na czym polega ów „eksperyment artystyczny”? Jaką rzeczywistość kreuje reżyser i w jaki sposób nas w nią wprowadza?
2. Aby udzielić odpowiedzi na powyższe pytania, młodzież najpierw uzupełnia zaproponowany przez nauczyciela graf (prowadzący wpisuje na „dwunastej” dźwięk szkolnego dzwonka, który inicjuje wędrówkę bohaterki po Starym Mieście):

² <https://www.polskieradio.pl/8/372/Artykul/2171927,Miron-Bialoszewski-czyta-Pamietnik-z-powstania-warszawskiego>

³ Lubelski T., *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*, Chorzów 2009, s. 226.

Uczniowie zauważają, że w filmie nieobecne jest słowo, tylko zapis dźwięków konstruuje bogatą przestrzeń świata percypowanego oraz przetwarzanego przez wyobraźnię i wrażliwość głównej bohaterki, jedenastoletniej uczennicy szkoły muzycznej (ciekawostka: w tej roli wystąpiła córka poety Juliana Przybosa, Julia). Dziewczynka nie tylko odbiera odgłosy miasta, ale układa je w pewien rytm i melodykę, np. wcielając się w rolę dyrygenta, wpisuje łacińskie recytatywy i ruch miotły w metrum 3/4. Z kolei szklane butelki stają się dla niej instrumentami perkusyjnymi, z których wydobywa nowe, ciekawe dźwięki. Cała rzeczywistość — i ta zwyczajna (*profanum*), jak stukot szewskiego młotka, i ta wzniosła (*sacrum*), jak wysublimowane dźwięki organowych piszczałek — okazuje się bogatym instrumentarium, silnie oddziałującym na zmysły, pobudzającym wyobraźnię (odgłosy walk na murach Barbakanu), odkrywającym urodę i różnorodność świata⁴.

3. Nauczyciel pyta o symboliczne sensory zawarte w warstwie dźwiękowej filmu, prosi o pogrupowanie i rozszyfrowanie kolejnych miejsc oraz związanych z nimi dźwięków (na podstawie grafu). Celem ćwiczenia będzie odkrycie zapisanej w etiudzie Munka historii i dnia dzisiejszego odbudowanej Starówki (praca w parach, z wykorzystaniem dostępu do internetu).

Propozycja notatki:

- a) Lekcja skrzypiec w szkole muzycznej (ul. Kościelna), łacińska deklamacja (Pałac Sapiarów na Zakroczymskiej): Warszawa jako miasto nauki, wiedzy i sztuki.
- b) Zamiatanie bruku, naprawa motoru, klakson autobusu: życie codzienne mieszkańców stolicy.
- c) Wizyta w kościele św. Jacka, przyglądanie się pracy stroicieli organów, chóralne śpiewy, kościelne dzwonki ministrantów: Warszawa zabytków sakralnych i duchowych doznań.
- d) Warsztat szewski: Stare Miasto jako miejsce patriotycznych zrywów (Jan Kiliński, mistrz szewski, przywódca insurekcji warszawskiej 1794 r.).
- e) Odgłosy walk na Barbakanie: obrona Warszawy podczas potopu szwedzkiego w 1656 r.
- f) Chłopięce zabawy w wojnę w ruinach wiślanej skarpy, lecące odrzutowce, inwalida stukający drewnianą protezą: cierpienie miasta i jego mieszkańców w czasie powstania w 1944 r.

⁴ Marek Hendrykowski w swoim studium o Andrzeju Munku (rozdział *Ironia i muzyka*) przedstawia go jako człowieka niezwykle wrażliwego na akustyczną stronę rzeczywistości, pasjonata muzyki i filmowca posługującego się w pracy kategoriami muzycznymi.

4. Uczestnicy zajęć wspólnie z nauczycielem formułują wnioski z pierwszej części lekcji: Za pomocą muzyki konkretnej⁵ reżyser i twórca ścieżki dźwiękowej filmu, kompozytor Andrzej Markowski, kreują zwyczajny, a zarazem magiczny obraz Warszawy. Opowiadają dźwiękiem o miejskim pejzażu, mieszkańcach i ich zajęciach oraz historii stolicy. W fabularne ramy długiego powrotu ze szkoły do domu, obfitującego w ciekawe doświadczenia i przygody, wpisują niekonwencjonalną formę przekazu, jaką jest filtr dziecięcej wyobraźni i muzycznego słuchu głównej bohaterki.

5. Nauczyciel wprowadza do kolejnego etapu lekcji i przypomina, że podobnego zabiegu użył Miron Białoszewski w swoim, pisanym po przeszło 20 latach od zakończenia wojny, *Pamiętniku z powstania warszawskiego*. Posłużył się dziecięcym medium, którego zmysłami odbieramy codzienność życia ludności cywilnej w ogarniętej powstaniem stolicy. Tak jak Munk w swej filmowej impresji, również autor *Szumów, zlepow, ciągów*, z urodzenia warszawiak, związany silnie z miastem jako źródłem twórczej inspiracji, budował obraz świata z dźwięków, z elementów języka mówionego (w tym miejscu warto zachęcić uczniów do wysłuchania w domu audycji, w której sam autor w charakterystyczny sposób czyta swój tekst). Młodzież otrzymuje karty pracy z sześcioma krótkimi fragmentami prozy Białoszewskiego (ZAŁĄCZNIK NR 1), w których ma odnaleźć wrażenia słuchowo-dźwiękowe i zidentyfikować użyte środki wyrazu (czas: do 10 min, praca w parach). Po zakończeniu ćwiczenia nauczyciel prosi ochotników o odczytanie odpowiedzi.

Propozycja notatki:

Fragment nr 1:

Opis bombardowania w dzień. Huk rozpadających się domów, brzęk szkła z okien, osypywanie się cegieł, tynku, szum i świst lecących pocisków i uderzających o ziemię bomb. Chaos, pośpiech, ucieczka.

Środki wyrazu: wykrzyknienia, pauzy, wyrazy dźwiękonaśladowcze, neologizmy onomatopeiczne⁶, załamania intonacyjne świadczące o ruchu osoby mówiącej.

Fragment nr 2:

Opis nocy w piwnicy, zachowań ludzi obudzonych przez odgłosy „szafy/krowy” (czyli niemieckiej wyrzutni raketowej wydającej charakterystyczny dźwięk podczas odpalania salwy pocisków).

⁵ Muzyka konkretna — kierunek w muzyce współczesnej, w którym oprócz dźwięków instrumentów lub śpiewu wykorzystuje się realne dźwięki — dźwięki przyrody, odgłosy fabryczne, dźwięki ruchu ulicznego, przypadkowe głosy ludzkie itp. <http://www.muzykotekaskazkolna.pl/wiedza/terminy/>

⁶ Określenie Małgorzaty Czerwińskiej, która tak nazywa nowe twory językowe Białoszewskiego (np. Szszy — brzrzum), które nie znaczeniem, ale barwą dźwięków przywołują oznaczany przedmiot.

Środki wyrazu: dźwiękonaśladowcze gesty foniczne (-ru-ru-ru), instrumentacja głoskowa (powtarzanie wyrazów z samogłoską „o” jako zapis snu i chwilowego spokoju).

Fragment nr 3:

Opis piwnicznych śpiewanych modlitw.

Środki wyrazu: instrumentacja głoskowa (przedłużenie samogłosek „a”, „o” do całej nuty) typowa dla śpiewu, ale oddająca także piwniczne echo, ziewanie (tło dźwiękowe mowy).

Fragment nr 4:

Zapis rozmowy z „głuchą Łodką” — niemową.

Środki wyrazu: elementy parajęzykowe wyrażające niezdolność do komunikacji werbalnej, ale i stan emocjonalny (jęk, płacz).

Fragment nr 5:

Uliczne odgłosy w momencie przyciszenia muzyki.

Środki wyrazu: powtórzenia jako zapis monotonnego szumu ulicy; odgłos zatrzymującego się autobusu porównany do dźwięków wydawanych przez nosorożca — analogia dźwiękowa⁷ (można sprawdzić na YouTube).

Fragment nr 6:

Rozpoznawanie różnych praskich dźwięków i odgłosów: śpiewu słowika, szumu głośnika, szumu fontanny.

Środki wyrazu: dźwiękonaśladownictwo, synestezja, elementy parajęzykowe.

6. Na zakończenie zajęć wybrany uczeń zbiera wnioski z analizy różnych tekstów kultury, wskazując na podobieństwa między metodą twórczą Mirona Białoszewskiego i filmowym eksperymentem Andrzeja Munka. Wnioski formułowane przez ucznia są uzupełniane przez koleżanki i kolegów oraz (jeśli istnieje taka potrzeba) przez nauczyciela.

PRACA DOMOWA:

Nakręć (telefonem komórkowym lub kamerą) krótką dźwiękową impresję bez słów, w której sportretujesz swoje ulubione miejsce (miasto, dzielnicę, osiedle).

ZAŁĄCZNIK NR 1

Karta pracy z fragmentami tekstów Mirona Białoszewskiego

Jakie wrażenia słuchowo-dźwiękowe wykorzystał autor w podanym fragmencie? Za pomocą jakich środków wyrazu oddał dźwiękową strukturę świata przedstawionego?

⁷ Dźwiękinosorożca można odsłuchać np. na stronie <https://freesound.org/people/benjaminharveydesign/sounds/350419/>

1. „Raptem — bombowce. I już kucają na dachy, sypią bomby. Już ich nic ma. Już są. Dalsze. Bliższe. Już wlatują w Barokową. My też. One na ośle. My też. My to ja. Z drugim. Jak ja. My. We dwóch. Tu. Tylko. Ni stąd, ni siąd. Bo już. Są! Wpadliśmy. Do jednoczowego piętrowego... Co (?) puste, lata, latamy po (?) dole, sali (?), czymś (?), hali (?), co już się zmienia, huczy, brzęka, lecimy, cegły leca, bombowce paskudzą (...). Skaczemy. Pac-pac! Byle nie dać się. Trafowi (...). Szszu — brzzzum. Osypy. Tynki. Coś. Czekać? Nie. Ale byle nie stać. Szszum”⁸.

2. „To był dzień. A w nocy. Leżymy. Potokiem. Potokami. Piwnicami. I nagle: trzszach...trzszach...trzszach...tszsch...tszsch... (...). Po każdej takiej „szafie” ludzie chwilę

— ru-ru-ru... — i kładli się od razu, tak jak stali, i od razu spaliśmy.

I znów:

Wh...sz...whrrsz...wh...sz — ognie, podmuchy, latające mury”⁹.

3. „I odmawianie. To mało. Śpiewanie. To dopiero.

Pod Twoją obroonę

Uciekamy się...

Wychodziło się z piwnicy —

O Paani

Do drugiej piwnicy —

Orędowniczko naasza

Pośredniczko naasza

Pocieszycielko naasza (...)

Ooooo Paaani oo Paani...”¹⁰.

4. „Dziutka więc wpadła na pomysł Poznańskiej i zajęła najpierw jeden pokoik i tu zamieszkała ze starym ojcem piekarzem i z najstarszą siostrą, Lodką, niemową, ale słyszącą. Nazywała ją jednak »głucha Lodka«.

— Lodka! siekierę podaj

— eeeee — słycać było na to

Gdzie siekiera? Lodka

⁸ Białoszewski M., *Pamiętnik z powstania warszawskiego*, Warszawa 1979, s. 61.

⁹ Tamże, s. 53.

¹⁰ Tamże, ss. 69–70.

— eeeee eee

Lodka, gdzie siekiera?

— eeee — jęk, bekanie z płakaniem¹¹.

5. „Muzyka stanęła.

— Nie przygłuszać! Wiem.

Miotła. Słyszać. Tramwaj się gniewa.

Miotła.

Tramwaj.

Miotła.

Tramwaj.

Nosorożec autobusowy — pod oknem¹².

6. „Le. usłyszał w praskim porcie słowika. Wieczorem Tazio usłyszał tryskający szumek, który niejednemu u mnie, a i mnie nieraz podszywał się pod moje stereo

— to jednak ci głośniki szumią?

— e, nie, to na placu fontanna

— taak?

Dziś, jak ucichło to mieścisko, Tazio nagle

— uruchomili fontannę na dzisiejsze święto

Tak?

No, słyszać¹³.

¹¹ Białoszewski M., *Szumy, zlepy, ciągi*, Warszawa, 1976, s. 101.

¹² Tamże, s. 40.

¹³ Także, s. 165.